

A karácsonyi ünnepkör szokásai Makón

MARKOS GYÖNGYI
(Makó, József Attila Múzeum)

A karácsony a kereszténység legnagyobb ünnepe: Jézus születése napja, az egyházi év kezdete.

Az ünnepet valószínűleg Rómában ülték meg először I. Gyula pápa (337-352) idején. Elsőként a Depositio martyrum (Vértanúk jegyzéke) említi. Jézus születését többféle időponthoz kötötték (január 6., április 18-19., május 20, november 25.)

Jézus Krisztus földi születésének emléknapjáról a niceai zsinat határozott, kiválasztva a Mithrasz-kultusz ünnepét, a Nap születésnapját. A Mithrasz napisten emlékére megült Sol Inventus ('Legyőzhetetlen Nap') római ünnep az antik számítás szerinti napfordulóra esett. A népszerű pogány ünnep lehetőséget teremtett a keresztények számára, hogy Jézus születését ekkor üljék meg. Ezzel szinte megkeresztelték a legősibb kultuszok hagyományait és jelképrendszerét.

Európa-szerte számos népszokás kapcsolódik a karácsonyhoz. Összetétele többretegű. Szokásaink a kereszténység előtti időkből, a téli napforduló és az évkezdett hiedelmeiből, valamint az ünnep keresztény jellegéből táplálkoznak.

A karácsonyi ünnepkör az adventtel kezdődik. Az 5. századtól kialakult karácsonyi előkészületi idő liturgiájába beépült a római katolikusok számára a heti 3 napos kötelező böjt, valamint a hajnali misék (roráték) rendszere.¹

Hazánkban az advent első napja az András-naphoz legközelebb eső vasárnap. Ettől a naptól kezdve tilos minden hangos, zenés szórakozás: mulatság, tánc, lakodalom.

Ez az időszak a karácsonyon kívül magába foglal más vallásos eredetű ünnepet és jeles napot: Borbála (december 4.), Miklós (december 6.), Luca (december 13.), Aprószentek napja (dec. 29.), Vízkereszt (január 6.). Közös vonásuk az évkezdő jelleg: ezeken az ünnepeken olyan jósló és serkentő cselekedetek, szokások lelhetők föl, melyek az új év közeledésére figyelmeztetnek. A szokások gyakorlásában a cél, hogy mágikus módon segítsék elő a következő esztendő sikerét a földművelésben, állattartásban, az emberek egyéni életében.

Az advent időszakában szerveződtek csoportokba és készültek fel a betlehemesek, kántálók s más karácsonyi játékok előadói.

Makón már az advent előtt volt néhány jeles nap, amely kapcsolódott a karácsonyhoz. A karácsonyra való készülődésről sajátos megfigyelést olvashatunk H. Kovács Mihály² visszaemlékezésében.

„A karácsony ünneplésére Makón, szülővárosomban családomban és kiterjedt rokonságomban is a karácsonyi ünnepre való készülődés nem adventhez kötődött. Az

¹ Karácsony, Magyar Nagylexikon 10. 546-547; Tátrai Zs. 1990. 210-221.

² H. Kovács Mihály (1904—1991), József Attila osztálytársa, makói majd miskolci tanár, ill. gimnázium-igazgató. Makói iparos-hagymakertész család gyermekeként egyetemista korában kezdett a népéletre, népszokásokra figyelni, azokat feljegyezni. 1968-84 között jutatta el adatait a szegedi és a makói múzeumba.

1910-1936-os időszakot tekintve az első szó karácsonyi ünnepegről **Mihály napján** hangzott el: ekkor kezdődött vidékünkön a szüret....ezen a napon válogatták ki a csemegeeszőlő javát, szépét, és akkor hangzott el: na, ezeket a fürtöket felfűzzük, s karácsonykor a vacsora után ezekből teszünk az asztalra.”³ Szintén H. Kovács Mihály említi, hogy **halottak napján** is szóba került a karácsony, mert az elhunyra emlékezve legtöbbször a karácsonyi emlékek jutottak a rokonok eszébe.

Katalin nap (november 25.) időjárásából a mai napig következtetnek karácsony időjárására is. Igen változatos kifejezésekkel utalnak Makón ugyanarra: ha november 25-én erős fagy, hó van, karácsonykor enyhe idő lesz.

Katalin kopog, / karácsony tocsog.

Katalin tocsog, /karácsony kopog.

*

Katalin napja locsogós, akkor karácsony kopogós.

*

Katalin koppan, karácsony lottyán.

András-nap (november 30.)

A legjelentősebb házasságjósoló napként tartják számon. Makón is gyakorolták e szokást András napon, de városunkban a férjjóslások gyakoribbak voltak Luca és karácsony napján, valamint Szilveszterkor. A lányok egyrészt magányosan, titokban végezték praktikájukat. András estéjén a fejük alá férfiruhát és fésűt tettek, s úgy vélték, megálmodják a jövődöbelijüket.⁴ Egész napos böjtölés után is próbáltak álomból jósolni. Lányok közös szórakozása volt a gombócfőzés (egy-egy fiúnevet rejtettek a gombócba) és az ólomöntés, amelyek segítségével jövődöbelijük neve, ill. foglalkozása derülhetett ki.

Miklós-nap (december 6.)

Megünneplése fiatalabb (kb.150 éves) népszokásaink közé tartozik. A Miklós-napi ajándékozást a szent alakjával hozzák kapcsolatba. Az ajándékozó Mikulást kísérő krampusz eredete a középkori gondolkodásban kereshető: személye a jóságos ajándékot osztó ellentéte, akit az ördög elképzelt alakjára mintáztak. A virgács a középkori iskolai nevelés kelléktárából került át a népszokásokba.⁵

A gyerekek megajándékozása e napon régen sokkal egyszerűbb volt. A megtisztított cipőkbe jó gyereknek alma, dió volt a jutalom, a rosszaknak hagymát, krumplit, virgácsot hozott a Mikulás. A két világháború közötti nehéz idők ünnepi eseményét olvashatjuk egy visszaemlékezésben: „A Mikulás is mindig úgy tudta a cipőnkbe tenni a kis ajándékot, hogy akárhogy lestem, soha nem sikerült meglátni, mikor csempészi bele Édesanyám a csomagot. Nagy volt aztán a derűtség, amikor bátyám, vagy Édesanyám cipőjébe néhány szem krumpli, hagyma, vagy dália gumó

---

³ JAM NA 186-95

⁴ MFM NA 222-71

⁵ Tátrai Zs. 1990. 219-220.

került. Ezeket gondosan meg kellett őrizni és tavasszal elvetni vagy elültetni, mert az különleges fajta volt, hiszen a Mikulás hozta.”

Makón ma a Mikulás-ünnepségek sorozata található gyermekközösségek (óvoda, iskola) életében, városi rendezvényeken.

Luca-napja (december 13.)

A Luca-naphoz kapcsolódó szokások és rítuscselekmények kettős összetételűek. Egyrészt kapcsolódnak a nap nevének viselőjéhez – akit a mai tudomány nem tart élő személynek – valamint a téli napfordulóhoz.

December 13-a a Gergely-féle naptárreform (1582) előtt az esztendő legrövidebb napja volt. Kalendáriumi szólás szerint „*Szent Lucának híres napja a napot rövidre szabja*”. Ez az a nap, melyen leghosszabb az éjszaka, amely a gonoszok, bűbajosok kedvelt időpontja. A rontani akaró, rosszban sántikáló gonosz szellemeknek bőven van idejük arra, hogy megrontsák az embereket, állatokat és a természetet, végrehajtsák gonosz praktikájukat.

A magyar nép körében kétféle Luca-alak ismert: egy jóságos és egy boszorkányos. A néphit szerint a neve napján végzett munkák (fonás, szövés, mosás stb.) tilalmainak megszegőire büntetést rótt.

Luca napja Makón is jeles napnak számított. A termés és a jószág szaporításának előmozdítására mágikus varázsló cselekedeteket hajtottak végre, s változatos tilalmak szabályozták a napot. A mindennapi élet hagyományaiban a baromfi szaporaságát, a tojáshozam növelését célzó termékenységvarázsló és különböző jósló (időjárás, szerelmi, halál) szertartások maradtak meg legtovább.

A termékenységvarázsló praktikák közül legfontosabb az aprójószág, leginkább a tyúk, de kacsza, liba, pulyka hasznának biztosítása volt. A cselekvéseket általában asszonyok végezték. Ennek oka lehetett az is, hogy a baromfi nevelése a paraszti háztartásokban az ő feladatuk volt. Az abból eredő haszonnal a szigorú patriarchális családban az asszony nem volt köteles elszámolni férjének. A varázslásokat különböző eszközök használatával, gyakran kötött szöveg kíséretében végezték. Ilyen volt az a legáltalánosabb szokás is, amit a **tyúkok megpiszkálásának** neveztek. Luca-nap hajnalán a gazdasszony kiment a tyúkólba. Kivitte magával a kemencében előzőleg megtüzesített piszkafát, s néhányszor bepiszkált a tyúkok közé. Közben mondta: „*Az én tyúkom tojj, tojj, a másé meg kotty, kotty*”. Ezzel azt akarta elérni, hogy saját tyúkjai sokat, a másé pedig keveset tojjanak. Ma már ezt egyszerűbb, lerövidült, dalmatosan mondott szöveggel ismerték: „*Tojzatok, kotojzatok, tojzatok, kotojzatok!*”

E napon különös figyelmet fordítottak a **baromfi etetésére** is. Az etetés legfőbb szempontja az volt, hogy minél apróbb szemű és változatosabb táplálékot kapjanak, mert – vélték – úgy tojnak majd sokat a következő évben. **Hordóabroncsba** (Makón abrincsa) vagy **kocsiráfba** – tehát egy körülkerített területre – adták az ételt a tyúkoknak, hogy azok majd „rakás”-ra tojjanak.

Luca napján a **tilalmak** egész sora szabályozta az életet. A tilalmak közül általánosan ismert volt a városban, hogy nem szabad ezen a napon varrni, foltozni, mert bevarrják a tyúkok fenekét, s nem lesz a jövő évben tojás. Ezen a napon semmit nem

adtak ki a házból, mert kiadnák a hasznot is egész esztendőre. Különösen vonatkozott ez tejre, tojásra, pénzre.

A mosás is tiltott munkának számított, valamint látogatási tilalom is volt ezen a napon.

Sokan – Luca előestéjén vagy napján – ma is sütnek **lucapogácsát**. Ma már nem gyakorolják azokat a szokásokat, amik hozzá fűződtek. Régen a pogácsába pénzt tettek, ami a megtalálónak szerencsét, gazdagságot jövendölt. A kutatók dél-alföldi sajátosságának tartják a lucapogácsa haláljósító hiedelemkörét⁶: ha az előre kiválasztott pogácsába szúrt toll sütés közben megpörkölődött, akkor a tulajdonos a következő évben meghal – tartották.⁷ A lucapogácsából adtak a baromfi eleségébe, a ló, a tehén abrakjába is, hogy egészségesek legyenek.

A paraszti társadalomban a **jóslás** átszötte a mindennapi életapró eseményeit és a nagy ünnepeket is. A különböző jósló eljárások különösen gyakoriak voltak a karácsonyi ünnepkörben, a valaha évkezdő napokon. Az emberek különböző jelekből szerették volna megtudakolni a következő év eseményeit, egészséget, a várható termést és az azt befolyásoló időjárást. A fiatalok között a szerelmi jóslás különböző formái voltak ismertek annak megtudakolására, hogy milyen jövő vár rájuk, mikor mennek férjhez.⁸ Ez utóbbi illusztrálására egyet említek: Luca estéjén a lány csavarjon egy fésűt, egy tükröt és egy darab szappant törölközőbe. Ezt tegye a feje alá, majd helyezzen egy tányér vizet az ágy elé. Lefekvés előtt mondjon el három Miatyánkot, és akkor álmában meglátja jövendőbelijét.⁹

A jóslásokra különösen alkalmas időpont volt a Lucától karácsonyig tartó 12 nap. Ezeknek a tevékenységeknek a lényege, hogy Luca-naptól karácsonyig naponta kell valamit végezni: tenni, megsemmisíteni, s a cselekvéssor befejezésének karácsony napjára kellett esni.

Időjárásra hagymalevélbe tett sóból illetve dióhéjba tett vízzel is jósoltak, de legelterjedtebb volt a *lucanapi írás* (lucanaptár) készítése. Ma is több helyen szokás.

A *szerelemre*, leendő férjre való jóslás közismert formája volt Makón is az országosan elterjedt *lucacédula* készítése. Városunkban is ismert volt az *almával* való szerelmi jóslás. A lány „*Lucától karácsonyig*” minden nap almába harapott. Az utolsó falatot karácsonykor a kapuban, más változat szerint az éjféli misén a templomajtóban kellett elfogyasztani. Amilyen nevű férfit pillant meg evés közben, olyan nevű férfi, illetve aki arra megy, az lesz a férje – vélték.

A Luca-napi szokások közt sajátos helyet foglal el a **lucabúza**,¹⁰ amely nem más, mint a Luca napján csíráztatás céljából edénybe tett búza. Naponta öntözik, s a növény fejlődéséből következtetnek a jövő évi termésre és a család, valamint a jószágállomány egészségére.¹¹

⁶Kisbán E. 1982. 310. ill. Tátrai Zs. 1990. 226.

⁷ Sem gyűjtésem során, sem adattári anyagban nem találok az országosan ismert „tollaspogácsa” kifejezéssel.

⁸Részletesen Markos Gy. 1987.

⁹JAM NA 186-95

¹⁰Részletesebben Markos Gy. 1998.

¹¹Kiss M. 1980. 471.

A gabonacsíráztatás rítusa eredetileg az analógiás mágia körébe tartozó, a vetés növekedését mágikusan serkentő cselekmény lehetett. Vándorlását, az Adonisz-kerttel való kapcsolatát Vajda László, Dömötör Sándor, Újváry Zoltán tanulmányai részletesen elemzik, s a lucabúzást is innen eredeztetik.¹²

Makón is általános volt, hogy a kicsírázott búzából a jövő évi termésre következtettek. Ha szépen megnő és szép zöld színű, akkor kedvező időjárás és jó termés várható. Ha a kikelt búza gyatra növésű, sárgás színű, száraz esztendő és rossz termés várható gabonafélékből és kukoricából. A lucabúzást fenyőfa alá, asztalra tették Ünnepek után az apró- és lábasjóságnak adták, hogy egészségesek legyenek. Lucabúzást ma is sok helyen csíráztatnak. A hagyománytisztelet mellett elsősorban esztétikumáért.

Luca napján kezdtek a **lucaszék** készítéséhez. Leggyakrabban az éjféli misén került felhasználásra a lucaszék is, amelyről egy kicsit részletesebben itt szólunk.

A makói lucaszék készítéséről és a hozzá fűződő hiedelmekről viszonylag teljes kép maradt H. Kovács Mihály feljegyzéseinek, megfigyeléseinek köszönhetően.¹³ A már említett kéziratában több mese, hiedelemtörténet, feljegyzés található a lucaszékek kapcsolatban. Ezek tükrözik Makó hajdani szokásainak, hiedelemvilágának sokszínűségét, gazdagságát, valamint a szokások változását.

A lucaszék készítése Lucától karácsonyig tartott. Készítője férfi, általában fiatalember. Országosan ismert hiedelem, hogy aki az éjféli misén rááll a kisszékre, az felismeri a település boszorkányait. H. Kovács Mihály feljegyzései szerint a makói lucaszék használata összetettebb volt az általánosnál. Az elkészített szék az éjféli misén nemcsak a boszorkányok, hanem az ördög felismerésére is szolgált. Használták szerelmi jóslásra is, valamint a boszorkányok legyőzésére és kincskeresésre.

A **boszorkányok elleni védekezés** egyik módja az elkerítés (körülkerítés). Adataink szerint rózsavesszővel kellett kört húzni. A mágikus kör alkalmazása mellett 3 próbát kellett kiállni az illetőnek, hogy legyőzze a boszorkányt, illetve a lidércet:

- a) vadállatok rohannak a széken ülő felé, ha fél, fölfalják;
- b) tüzet fúvó bika támad rá, ha fél, eltapossa;
- c) maguk a boszorkányok jönnek, ha fél, halálra kínozzák.

Ha nem ijed meg, minden kívánsága teljesül a széken ülőnek. Nádas, vizenyős helyen, keresztúton a lidérc (ördög, vagy boszorkányos lény) legyőzésével a lucaszéket **kincskeresésre** lehetett használni. Ebben az esetben a 3 próba a következő volt:

- a) szép szóval csalogatja a lidérc a legényt;
- b) szép lány alakjában jelenik meg;
- c) ördög képében kíséreltezik.

Ha a próbát kiállja, gazdag, szerencsés lesz az illető.

Makóról egy adat szól arról, hogy a lucaszék készítőjét felismerték a boszorkányok, s elkezdték üldözni. Az üldözött mákot szórt maga után, s így lemaradtak a boszorkányok.¹⁴ Ellenkező esetben az illetőt megverték volna a boszorkányok. Szin-

¹² Vajda L. 1951, Dömötör S. 1959, Újváry Z. 1969.

¹³ JAM NA 186-95.

¹⁴ JAM NA 193-98.

tén egy adatunk van¹⁵ a már említett elkerítés másik változatáról, amely szerint ha a lucaszéken ülő a templom előtt egy kört húz maga körül a szék lábával vagy a szék sarkával, ő maga a kör közepére ül a székre. Ezzel védve van a boszorkányoktól.

Napjainkra a lucaszék hagyományvilága, hiedelmeköre töredékesen maradt meg az emlékezetben. Általánosan ismert a szólás, hogy úgy készül, mint a Luca széke, de a szék készítésének módját, a hozzá kapcsolódó hiedelmeket, szokáscselekményeket már kevesen, illetve alig ismerik.

Betlehemezés

A betlehemes játékok eredetét a kutatók a misztérium játékokra vezették vissza, amelyeknek célja az volt, hogy népszerűsítsék az evangéliumot. Kezdetben latin nyelven, templomban, a 17. századtól magyar nyelven, iskolákban, egyesületekben adták elő, mutatták be. Az eredetileg vallásos jellegű betlehemes játék számos olyan elemet átvett és megőrzött, amelyből „pogány” vonásokra, ősi mitikus mozzanatokra lehet következtetni. A népi betlehemes játékok általánossá a 19. században váltak, amelyek a Krisztus születése körüli eseményeket mutatják be. Jellemzőjük, hogy vagy az egész közösséget, vagy egy-egy közösségi csoportot, pl. városrészt érintenek.

Makón is az adventban készülődtek a betlehemes játékokra.

A makói betlehemes játékok igen népszerűek lehettek. Korabeli híradások az 1920-as, 30-as években 60-80-100-ra teszik a betlehemes csoportok számát. Adatközlőim mind emlékeztek rá, „szép vót”, „gyönyörű vót”, „sokan vótak” jelzőkkel illették. Olyan emberrel, aki maga is aktív részese lett volna a játéknak, nem találkoztam. A téma földolgozásában saját gyűjtésemén kívül H. Kovács Mihály és Szabó István adattári, valamint Szabó Jenő 1993-ban megjelent füzetét használtam föl,¹⁶ amelynek alapján viszonylag teljes kép bontakozhat ki előttünk az 1920-as évek utáni makói betlehemes játékokról.

A játék menete Makón is általános: a betlehemezők bebocsátást kérnek a házba, majd vallásos énekek és a pásztorok félreértéseinek váltakozásával utalnak Jézus születésére. Adománygyűjtés után kellemes ünnepeket kívánva folytatják útjukat.

A régebbi és a környékbeli betlehemes játékokkal összehasonlítva a makóit, néhány sajátos vonás fedezhető föl benne.

1. **A betlehemes csoportok nagy száma.** A Makói Friss Újság 1925. karácsonyi száma a 65-70 betlehemes csoportot kevésnek tartja. Utal arra, hogy régebben 80-100 csoport működött a városban. Ugyanennek a lapnak 1929. dec. 29-i száma 50 fölötti, a Makói Újság 1935. karácsonyi számában 60 csoportról olvashatunk.

2. **Rendőrségi engedély kellett működésükhöz.**

3. A betlehemes csoportok **működési ideje** az általánosan szokásostól eltérő: a játék első bemutatása karácsony este volt. Ezen kívül bemutatták játéukat karácsony első és másnapján, szilveszterkor, újévkor, utoljára Vízkereszt napján.

4. Az adventi időszak az előkészülés volt. Kántorok, tanítók segítségével történt **fölkészülésük**, amely könyvből vagy följegyzésből történt.

¹⁵ JAM NA 193-98.

¹⁶ JAM NA 186-95, MFM NA 1123-94, Szabó J. 1993.

5. December 23-ra készült el a **betlehem**, ami általában nagy méretű, egy-két-három tornyú, színes papírral bevont, fényes külsejű volt. (Összehasonlítva: Csanádpalotán mintegy régi pajta, ütött-kopott istálló, úgy nézett ki a betlehem.)¹⁷ A makói betlehemben kevesebb a gipsz figura, több a szentkép.

6. **Működés helye:** házról-házra járás mellett éjféλι mise előtt a templomban, katolikus körökben, kocsmákban, valamint a közeli tanyákban. (Tanyákra a környékbeli falvak betlehemesei is elmentek.)

7. **Szereplők száma nagy**, 6-tól 12 főt említenek forrásaink. Általános a 8-9 fős csoport. Tagjai: vezérangyal, 2 betlehem-vivő angyal, pásztorok (egy-egy csikós, juhász, gulyás), valamint kiskirály, szürke szamar, kutyaütő.

8. **Szereplők öltözete:** nem teljesen azonos a környékbeliekével. Különösen a csikós, akit a makói játékok központi alakjának tartanak, tűnik ki ún. magyaros öltözetével: fehér, rojtos szájú ing és gatyta, árvalányhaj, piros mellény rajta, kalapján és fókosán nemzetiszín szalaggal díszítve.

9. **Adományok:** elsősorban pénz. Elhalványult, hogy régen alma, dió, kalács volt a legfőbb jutalma a köszöntésnek, esetleg a felnőtteknek valamilyen ital (bor, pálinka) jutott.

10. **Szöveg.** A legnagyobb különbség a betlehemes játékok szövegében vehető észre. Általában a következő a betlehemes játékok rendje: a beköszöntő végeztével Jézus születésének rövid leírása következik, utána József elmondja, miként próbált eredménytelenül szállást szerezni, majd a pásztorok hódolnak a kis Jézus előtt. Ezek után következik a komikum, a pásztorok tréfás vetélkedése. Miután megtörtént a megvendégelés, a betlehemesek együtt éneklük el az áldást.

A makói betlehemes játékok újabb, a 30-as évekre, talán későbbre visszaemlékező adatai alapján elmondhatjuk: viszonylag kevés szakrális elemet tartalmaz, inkább a profán motívumok az uralkodók. Nem szerepel benne Mária és József szállás-keresése vagy a Heródes-játék sem. Jellemzője, hogy a pásztorok szövege bővült, a csikós és a gulyás önmaga életét, vidámságát mutatja be.

A szövegek alkalmazásánál vőfély-rigmusokat vélek fölfedezni.

H. Kovács Mihály dolgozata részletes játékleírást nem közöl, viszont a betlehemes szövegek legrégebbi elemeit ott találjuk meg.

Beköszöntő rigmusok:

Világot láttunk a házba

Azt gondoltuk, hátha

Beengednek Jézuskával

Máma születött istállóba

Anyjával pihen jászolba.

(H. Kovács Mihály)

Nyissátok meg ajtótokat hív keresztények!

Jönnék ide betlehemmel új jövevények.

Áldást hoztunk reátok, örömet, vígasságot.

Mert ma született a ti üdvösségtek.

(Szabó István)

---

¹⁷ MFM NA 1113-93.

*Nyissátok meg ajtótokat hiv keresztények
Jönnék ide betlehemmel uri vendégek.
Áldást kérnek reátok,
Bocsássátok hozzátok,
Mert ma született, a ti Messiástok.*

(Szabó Jenő)

Üdvözlés:

*E tisztes ház népének engedelmével
E szép betlehemet ide vezéreltem.
Messzi útról jöttünk, igen elfáradtunk,
Mire e lakra végre rátaláltunk.
Dicsérjük az Urat, hozsanna, hozsanna!
Messiást köszöntve, glória, glória!
Kegyelet, áhitat honolják lelkekben,
Szeretet és béke lakozzék szívekben.
Isten áldása szálljon a házára,
Házáról magára, egész családjára*

(Szabó István)

*Engedelmet kérek, hogy Önök házába,
Bátorsággal belépni merészeltem
És e szép betlehemet ide vezéreltem.
Gazdag városunk aranyát-ezüstjét felszedtem,
S e szép betlehemet abból építettem.*

(Szabó Jenő)

Nem található a 20-as, 30-as évek szövegeiben az alábbi rigmus, ami a juhász nagyot-hallásán, félreértésén alapuló tréfa volt:

*De itt van a juhász,
Útet kérdöm meg hát:
Öttél-e mán juhász?
Öt tél után hat nyár.*

Dr. Tóth Ferenc, nyugalmazott múzeumigazgató szóbeli közlése alapján ennek változatáról¹⁸ is tudunk:

*Öttél-e mán kisbojtár?
Öt tél után gyün öt nyár.
Ittál-e mán kisbojtár?
Itt állok én régön mán.*

Általánosan ismert, szójátékon és félreértésen alapuló párbeszéd volt a csikos és a juhász között a következő:

*Jártál iskolába?
Jártam istállóba!
Ismeröd a betűt?
Üsmeröm a kilenc lábú, csikos hátú, csipős szájú tetűt!*

---

¹⁸ Dr Kocsis Ferenc kántortanító tanította be a betlehemes játékot, s abból maradt meg a részlet.

Ennek egyszerűsített, megkopott változata élt tovább:

*Jártál e mán iskolába?
Jártam istállóba.
Ismeröd a betűt?
Ismerem a fejedbe a csikoshátú tetűt.*

Mint említettem, a pásztorok bemutatkozása az egyik központi téma a makói betlehemes játékokban. Szabó Jenő a következőképp jellemzi őket: „A makói betlehemes játékokban a csikós a legfőbb szereplő, aki fennhéjázó, karakán egyéniség, de a többinek is igen szépmondanivalója van a dicsekvések, odamondások és kínálás, megajándékozásra való felszólításaikkal.”¹⁹ Ennek illusztrálására egy példa (a csikós belépésekor szól így):

*Szerencsés jó estét kívánok a házigazdának,
Annak is a barna pici lányának.
Tudjátok e kivagyok én?
Jászberénybe csikóslegény.
Bú és bánat üldözője,
Barna kislány szeretője.
Ha kipödröm a bajuszomat,
Félre vágom kalapomat, hogy
Nelássák azt a búbánatos arcomat.
Csikós vagyok az Alföldön nem nagy úr,
Káromkodom, ha a ménem megvadul.
Belevágom sarkantyúm a deresbe,
Úgy vágtatok szilaj ménem elibe.
(énekelve)
Csikós vagyok, így eszem a kenyérem-kenyerem.
Az Alföldön nyalka csikós sej-haj a nevem, a nevem.
Csikós vagyok, semmi gondom a nyájra, a nyájra.
Puha ágyra vár a falu, sej-haj szép lánya.
(mondja)
Hej de szép is ez a csikós élet,
Áldom az Istent, hogy annak teremtett.
Juhász, gulyás-nem lennék én semmi áron,
Hisz öregapám sé ült ilyen nagyfülű számáron*

A játékot Makón is a jókívánásokat magába foglaló, adománygyűjtő formulákkal zárták, aminek szép szövegváltozatai vannak.

*Látják, ilyen árva ez a juhász!
Ilyen lössz a Jézuska, ha nem látják.
Azért nézzék mög jászolját, /adják nékünk járandóságát!
Haggyuk érte isten áldását!*

---

¹⁹Szabó J. 1997. 8.

*Aggyanak hát sok piros almát,
pár krajcár is mellé még nem árt.
Jó egészséget érte Krisztus át,
jó lössz ehön majd az időjárás,
Evvel jó egészség, jó termés jár!*

(H. Kovács M.)

*Zörgetik a kulcsot. Pénzt akarnak adni.
Ha garaskát adnak, a többihez tesszük,
Ha forintot adnak, szépen megköszönjük.*

Kifelé menet, énekelve hangzik el:

*Nosza, nosza jó gazda, jó gazda!
Sonka, kolbász, szalonna, szalonna.
Kántálóknak jó volna, jó volna.
Az isten áldása szálljon a házára!
Házáról magára, egész családjára,
Házáról magára, egész családjára.*

(Szabó I.)

*Bor, búza békesség szálljon a házukra,
A megszánt ajándékot nyújtsák a markomba.
Hamar-hamar, hogy menjünk dolgunkra,
Mert másutt is várnak a jó mézes borra.*

(Szabó J.)

Bebocsátás hiányában hangzik el az alábbi szöveg:

*De ha elkergetnek,
és nem örvendeznek,
a termést jégeső veri el.
Adnának már akkor!
Most adjanak, mög máskor,
áldás száll a házra akkor!*

A makói betlehemes játékokról az előbbieken alapján elmondhatjuk, hogy bár nagy számban és hosszan adták elő mondandójukat, sajátos típust képviselnek. Ez a folyamat a gyors városi fejlődéssel magyarázható. Mások voltak az igények, elvárások a falusi társadalmakban. Az akkori modern civilizáció hamar begyűrűzött a makói házakba. A Makói Friss Újság 1929. december 29-i számának tudósítója meglehetősen reálisan látja a betlehemezök helyzetét. „Egymásután pusztulnak, satnyulnak, vesznek a régi szép népszokások. A betlehemes játék még a legutolsó években megőrizte Makón a maga őseredetét népies formáját, de már korántsem kultiválták annyian, mint régebben s főleg nem olyan alapos felkészültséggel. Az idén ugyan körülbelül 50 betlehemes társaságnak adott ki engedélyt a rendőrség, de ezek között kettő sem volt olyan, mint a régi betlehemes társaságok, amelyek hónapokon keresztül

készültek szerepeikre s őseredeti, dogmaként őrzött formákat tartottak be, de még nyelvükben is megőrizték a régies stílust." Ebben a cikkben még két fontos dologról olvashatunk: nem csak a betlehemes játék változott meg, hanem a fogadó családok felfogása is. Nem engedik be őket sok helyre „féltek a szobákat, hogy bemocskoljuk”-panaszolták a betlehemesek. A másik tényező: fontos kereseti forrást jelentett egy-egy szegény családnak a betlehemezés, s egy-egy területen való működésért össze-összeverekedtek a különböző csoportok.

Makón viszonylag sokáig jártak a betlehemesek. Olyan adat is van, hogy 1968-ban a Nagycsillag utcában a hagyományos módon kopogtattak be az ablakon az ünnepköszöntők.²⁰ A szokás kihalását az 1970-80-as évekre tehetjük.

A rendszerváltás óta más jelleggel és céllal, inkább színpadi bemutatásra illetve iskolai ünnepekre felújították a betlehemes játékokat. Ebben nagy szerepük van az egyházi iskoláknak. Makón városi kezdeményezésre (természetes anyagok felhasználásával) betlehemkészítő versenyt is hirdettek. Rendkívül változatos, sokszínű betlehemek készültek. Az alkotók között voltak felnőttek is, de többségben gyermekek, gyermekcsoportok.

„Régen volt még egyfajta betlehem-járás, ami tulajdonképpen nem is betlehemmel történt. Egy nagyobb szitát vagy rostát kerítettek, beleerősítettek egy sárga papírcsillagot, és azt a belehelyezett gyertyával kivilágították. Ez a játék valójában nem is volt játék, és csak 2-3 személy kellett hozzá. Ok is köszöntötték a Jézuska születését énekekkel és egyéb verseléssel, kiket azután szintén megajándékoztak néhány fillérrel, almával, dióval, süteménnyel.

Ezt a betlehemezést 'Csillagjárásnak' nevezzük. Jellemzése: a három királyt vezető, pásztoroknak megjelenő és a betlehemi pajtánál megálló csillag. A csillagászok kutatták ezt a jelenséget és számításai szerint, abban az időben valóban volt Betlehem felett egy fényes csillag, amelyik a három királyt és a pásztorokat vezette Jézus jászolóhoz.”²¹ – olvashatjuk Szabó Jenő tanulmányában. E szokásra eddig más adatot nem találtam.

Karácsony böjtje, Szenteste (december 24.)

Karácsony böjtje már az ünnephez tartozik. Elnevezését onnan kapta, hogy a katolikusoknál szigorú böjt volt előírva ezen a napon. A böjtölés sokáig tartotta magát, különösen az idősek körében. Ezen a napon zsíros és húsos ételt nem fogyasztottak. Ezek helyett tejben főtt fehér babot készítettek ebédre, utána mákos tészta vagy mákosguba (mákosgubó) volt. Amikor az egyház engedett a szigorú böjtből és megengedte, hogy a hívők egyszer napjában jóllakjanak, az ünnepélyes vacsora helyett sok helyen a karácsonyi böjti ebéd honosodott meg. Ez a magyarázata, hogy Makón is többen ebédről, mások vacsoráról beszélnek, ha az ünnepi étrendről érdeklődünk.

A szenteste központi eseménye régen a szertartásosan előkészített karácsonyi asztal körül zajlott. A karácsonyi asztalra vagy alá helyezett tárgyak, eszközök kü-

²⁰ Olasz Jánosné szíves közlése. Számára azért nevezetes ez a dátum, mert ez alkalommal ismerkedett meg férjével.

²¹ Szabó J, 1993.

lönleges mágikus hatalommal ruházták föl. A karácsonyi asztalra kerülő ételek (fokhagyma, méz, dió, alma stb.) részét képezték ugyan a karácsonyesti vacsorának, de ekkor elsősorban nem táplálékként voltak fontosak: az ételekhez bőség-, egészségvarázsló hiedelmek és jóslások fűződtek.²² Makón is föllelhetők még azok a szokás-elemek, amelyek azt mutatták, hogy az ételeknek fontos szerepük volt abban, hogy a következő esztendőben biztosítsák a család egészségét.

Mi is került a karácsonyi asztalra és alá? A cselekvés időbeni sorrendjét figyelembe véve először vegyük sorra az **asztal alá** kerülő tárgyakat.

A két világháború között még általános volt Makón, hogy 24-én délután a családban rendszerint a férfi (adatunk van rá, hogy időnként nő) egy szakajtókosárban különféle gabonát (búzát, zabot, árpát, csöves kukoricát) helyezett el a szobában az asztal alatt. Tetejére és köré maroknyi széna és szalma is került. A kosárba még alma és dió is kerülhetett, sőt az asztal alá rakhatott a gazda kisebb gazdasági- és lószerszámot is. Az elhelyezés történhetett kaskában, később cipős- vagy más dobozban is. Más adatok szerint a gabona alá egy tojást tettek.²³ Tóth Ferenc említi,²⁴ hogy egy zabla társaságában **egy fej vörös- és egy fej fokhagyma** is került a gabona tetejére. Véleményem szerint ez szoros összefüggésben lehet a makói hagymatermesztéssel, s tipikusan makói szokás. Az asztal alá helyezett tárgyakat aprószentek napján vitték ki, s az állatoknak adták, hogy egészségesek legyenek. *„Azér köllött odaadni, hogy ne lögyenek betegök. Úgy elosztottuk, hogy minden kapjon belőlle. A tehén, ló kapta a szénát, alájuk a szalmát. A tyúkok meg kapták a búzát meg a kukoricát.”*

A többi tárgy a jövő évi jó termést biztosította. A háziasszony fehér vagy piros csíkos szöttes abrosszal terítette le az asztalt. Ez általában eddig nem használatos vagy csak erre az alkalomra használt abrossz volt, amelyet később kenyérsütésre, esetleg vetőabrossznak használtak. Ezzel a jó termést biztosították a családnak. Feltehető, hogy Makón is ismert volt ez a mágikus cél, de adatot már nem sikerült rá találni.

Az asztalra szertartásosan elhelyezték az étkezéshez szükséges ún. kezdő ételleket (méz, fokhagyma, dió, alma), valamint a vacsora fogásait. Szórványos adatunk van arra, hogy a Jézuskának egész kenyeret és sót is helyeztek a karácsonyi asztalra.

A fokhagyma, a dió és a méz fontos eszköz a népi gyógyításban. Különleges jelentőséggel bírt a karácsonykor mézbe mártott fokhagyma, amelyet torokfájásra illetve ennek megelőzésére alkalmaztak. A karácsonyi dió elfogyasztása egészségvarázsló szereppel is bírt, de a jövő év egészségére is utaltak belőle. Ha a vacsora során feltört dió szép, egészséges volt, akkor a család is egészséges lesz a jövő évben. Ha a dió rossz, akkor valaki beteg lesz a családban, más adat szerint meghal az illető.

Az alma a néphitben és a népszokásokban a termékenység, az egészség, a szerelem szimbóluma. Fontos szerepe van a karácsonyi szokásokban is. Makón a karácsonyi almával kapcsolatban több változat is található. Ezek egy része Luca naptól karácsonyig tart (szerelmi jóslás), más része az aprószentek napjának hiedelmeihez kapcsolódik.

---

²² Pócs É. 1980. 64-65.

²³ MFM NA 1142-95.

²⁴ Tóth F. 1982. 118.

Megszakítva kicsit a karácsonyi asztal körüli teendőket, a karácsonyi almához kapcsolódó szokásokat és hiedelmeket (hiedelem-töredékeket) járjuk körbe.

1. "Karácsony estére két szép almát készítették elő. Az egyiket a böjtös vacsora után annyi felé osztották, ahányan voltak és azt mindenki elfogyasztotta. A karácsonyi almaevés az együvé tartozást jelképezte. Azt tartották, ha valaki távol kerül otthonától, eszébe jut a karácsonyi alma, és akkor visszatér övéihez. (Véleményem szerint ez a szokás a húsvéti tojás-evéssel analóg.) Amikor az éjféλι misére elindultak, a másik almát beledobták a kútba. Aprószentek napján szedték ki, apróra eldarabolták és abból az almából minden jószágnak adtak: tyúknak, disznónak, sőt még a lónak is szórta a céklás polyvájára, hogy egészségesek legyenek."²⁵

2. Más változat szerint annyi almát dobtak a kútba karácsony böjtjének délutánján, ahány jószág volt a háznál. Erről kellett itatni vízkeresztig, utána megetették az állatokkal „*hogy mögmaradjanak, ne pusztuljon el*”.

3. Az asztal alá kaskában kellett elhelyezni annyi almát, ahány jószág volt. Egészségvédő funkciójára már nem emlékeztek.

4. Két szép almát az asztalra kellett tenni a vacsorához, amit nem lehetett megenni. Vacsora után az ásott kútba dobták.

5. Több helyen almát tettek a kantába és/vagy a korsóba. Erről mosdottak és ittak, hogy egészségesek és pirospozsgások legyenek.²⁶

6. Más családoknál a kancsóba vagy kantába tett almáról csak ittak, hogy egészségesek legyenek.

7. „...*de almát önni köllött... hogy a ködbe el ne tévedjön*”

8. „*Hogy a jószágnak jobb étvágya legyen... Hogy mögmaradjanak, ne pusztuljon el.*”

9. „*Abbul mindönkinek enni köllött, hogy ne fájjon a háta. Vagy a dereka? Mán erre se emlékszem pontosan.*”

10. Nagyanyja Újvároson lakott, nála látta a piros almát úszkálni az ásott kútban, amit karácsony este dobtak bele. Nem tudja miért. (ref.).²⁷

Visszatérve a karácsonyi asztalhoz: mikor már mindent előkészítettek, kezdődött a vacsora. Az ima elmondása után a családfő irányításával kezdtek az ünnepi ételek elfogyasztásához. Először az ún. kezdő ételeket (fokhagyma mézbe mártva, dió, majd alma) fogyasztották. Utána a bableves vagy cibere, majd mákostészta vagy mákosguba következett. (A mákosguba vagy -gubó kaláctésztából készült, 2-3 cm-es kis darabokra szaggatták, tepsibe téve kisütötték. Kisülés után forró vízzel leöntötték, mákkal és cukorral összekeverték. Mézzel fogyasztották.)

Régi szokás szerint szigorúan előírt szabály volt, hogy az asztaltól senkinek sem volt szabad fölállni, mert akkor nem ül majd a kotló („*a kotló elhagyja a tojást*”). Másképpen fogalmazva: „*Egyszerre köllött ülni, egyszerre köllött fölkelni...Mindönt oda köllött készíteni*”. „...*mindönt odakészítettünk előre az asztalra, a gubát, meg bableves vót, a gubát közel töttük, hogy ne kölljön érte fölkelni, meg míg tanyán lak-*

²⁵ Tóth F. 1982. 118.

²⁶ Börcsök A. 1997. 8.

²⁷ Jámborné B. T. 1997. 9.

tunk, mindig vót lepény. Oszttakor ezöket mind odatöttük, hogy ne kölljön fölkelni érte.” Másik régi szabály szerint: ”Mindönki övött mindönbül.”

Amikor a böjti tilalom lazult, a vacsora étrendjében változás akkor történt. Ezután jelent meg a karácsonyi étrendben a hal, a töltött káposzta és a pulyka.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy találkoztam olyan családdal, ahol a mai napig a hagyományos módon kerülnek az ételek az asztalra, a tárgyak az asztal alá.

Az asztalról a **karácsonyi morzsát** nem szedték le, összegyűjtötték, később magikus gyógyító eljárásra használták. Csanádpalotán és Kövegyen is máig föllelhető szokás, hogy füstöléssel gyógyítottak vele. Feltehetően Makón is gyakorolt szokás volt. Másutt a morzsát vízkeresztkor a gyümölcsfákra szórták, hogy jó termők legyenek. Egyetlen adat tanúsága szerint „mindig napkeletnek”. Más adat szerint a karácsonyi morzsát azért nem szabad kidobni, mert akkor a szerencsét kidobják.²⁸

A népi gyógyítás egy mára már elfelejtett szokására is van adatunk,²⁹ ami szerint karácsonykor sapkát vagy kalapot tettek a szoba asztalára. Ha fáj a jószág hasa, azzal kellett simogatni, hogy meggyógyuljon.

A kutatók a népi karácsony sajátosságának tartják, hogy a karácsonyi asztalnál eggyel több terfeket tesznek föl az asztalra. Ennek gyökere a visszajáró halottak hiedelmében található. Makón ezzel a szokással nem találkoztam. Sajátos változatát, ma is gyakorolt szokást találtam egy görög-katolikus családnál. Régi hagyomány náluk, hogy ünnepeken, így karácsonykor is, ahány halottjuk van a családban, annyi szál gyertyát gyújtanak meg szenteste. Azon kívül, az elhunyt legkedvesebb süteményét elkészítik, s emlékére egy ismerősnek elajándékozzák.

A vacsora után a családok általában együtt maradtak, vagy a szomszédok, barátok összegyűltek, s az éjféli miséig kártyáztak (legtöbbször dióra). Az éjféli misére a család minden tagja elment.

Az éjféli mise és környékének időpontja többféle jóslásra is alkalmas volt. Jó-soltak az időjárásra a már ismert módszerekkel (hagyma, dió).

Szenteste az állatokat éjfélkor megetették, hogy jóllakottak legyenek. Az éjféli misére menet vagy jövet jóslatok hangzottak el. Ha keletről fúj a szél, szárazság, ha nyugatról fúj, eső, ha délről, döghalál, ha északról fúj, háború fenyeget.³⁰

Néhány helyen a lányok ilyenkor szokták az András- vagy Luca-napon ismert szerelmi jóslást elvégezni. A szerelmi jóslás időpontja nem egy esetben az éjfél, pontosabban az éjféli mise (mákoscsfk a szenteltvíztartóban; almába harapás befejezése a templomajtóban) volt.

A hagyományos szokásrend felbomlásának tipikus jeleként értelmezhető az a jelenség, hogy a katolikusok szokását átvették a református családok. Például elmentek az éjféli misére. Makón ez a folyamat viszonylag korán megkezdődött.

---

²⁸ MFM NA 1108-93

²⁹ Tóth F. 1982. 118.

³⁰ Börcsök A. 1997. 8.

Karácsonyfa, ajándékozás

A mai karácsonyoknak nélkülözhetetlen kelléke a szépen földíszített karácsonyfa, és a sokszor erőn felüli ajándékozás.

Mindkét szokás ebben a formájában újabb keletű. Az első adatok a karácsonyfa állításról a 17. századból, német protestáns vidékről származnak. Hazánkban a bécsi udvar közvetítésével először az arisztokrácia, majd a polgárság, a falusi értelmiség, s végül a falusi parasztság körében terjedt el.

Hazánkban – a történeti adatok szerint – először Brunswick Teréz állított karácsonyfát 1821-ben, majd 1826-ban a Podmaniczky család, 1834-ben a Bezerédj család. Adatunk van arról, hogy Jáky Ferenc osli plébános, a gróf Hunyady család egykori házipapja 1855-ben karácsonyfa-ünnepet tartott a falu iskolás gyermekeinek, az 1860-as években pedig Sáros megyében a földesúr cselédeinek. Mindezek és az ehhez hasonló események is segítették elterjedését a parasztság körében. Az új szokás elem elterjedésében ennél nagyobb szerepe volt annak, hogy már voltak előzményei hazánkban. Egyrészt a zöldág vagy termőág (boróka, rozmaring) feldíszítése (dió, alma, sütemény, papírdíszek) karácsonykor megtalálható volt korábban is. A kutatók többsége e szokás gyökerét a napforduló idején földíszített, tavaszváró zöldágban látja.³¹ Előzményként tekinthető a bibliai tudás fája is.

A karácsonyfa-állítás szokása a 20. században terjedt rohamosan, a 20-as, 30-as években indult hódító útjára. Szegeden 1900-tól van karácsonyfa, de voltak olyan vidékek, ahol az 50-es években sem ismerték még a fenyő karácsonyfát.

Díszítése elsősorban a termőágéhoz volt hasonló. Az üvegdíszek 1880-tól jelentek meg, a lamették a városokban 1890 után.³²

A régi makói karácsony hangulatát, s a karácsonyfa körüli teendőket H. Kovács Mihály (ref.) visszaemlékezése hitelesen adja vissza: „*Karácsony...jelképe a karácsonyfa volt; ezt már jóelőre beszerezte a család. A kisebbek elől rejtegették is. Karácsony 'vigiliáján', szombatján a kisebb gyerekeket elterelték a nagyszobában földdel telt vederben vagy kisebb dézsában felállított fenyőfától. A díszítésben a felnőttek, meg a nagyobbak már részt vettek; ahogy nőttek a gyerekek, úgy nőttek bele, tudatosodott bennük, hogy ezt a fát mi magunk állítjuk magunknak. Színes papír, 'aranyhaj', viaszgyertya, papírba csomagolt kockacukor, a fa alá tett néhány szerény ruhadarab ajándék, kesztyű, cipő, csizma volt a régi időben is a szegényeknél; nagy, de gyors út a fejlődésben a villanygyertya, a csillagszóró, a szaloncukor, déligyümölcsök: narancs, füge, banán, elektromos motorok, drága ruhadarabok, esetleg pénz adományáig. Egyszerű embereknél ma is a gyermeki csodálkozás ébresztése a cél: a feldíszített karácsonyfa benn áll a szobában, vagy csengettyűszóra hozza fehérszakállas, prémis ruhában, díszes öltözékben valami idősenek látszó ember a Jézuska ajándékait. Ezeket legtöbbször a vacsora után kapták meg az ajándékozottak.*”³³

A fentiek kiegészítésére néhány adat:

³¹ Tátrai Zs. 1990. 247-248. ill. Györgyi E. 1980. 61-64.

³² u.o.

³³JAM NA 186-95.

Makón régen zöldágot, később fenyőt díszítettek fel szentestére vagy első nap reggelére. A legszegényebbek, s a tanyán lakók is gondoskodtak arról, hogy legalább egy kisebb vagy nagyobb ág legyen otthon. „*Nem vót olyan nagy, mög díszes*” a karácsonyfa, volt az általános vélemény. Szintén általánosan gyakorolt szokást tükröz az alábbi megjegyzés: „*Egy kis fenyőfát édösanyám mindig beszörzött, azt földíszította, de olyan nagy ajándékok nem vótak.*” **Csokoládé, csoki figura** alkották a főbb díszítményeket. **Diót** is szoktak arany- vagy ezüstpapírral bevonni, mások saját készítésű **mézest** és **apró süteményt** vagy **perecet** készítettek a fára. Olyan család is volt, ahol a tél, a hó imitálására vattacsomókat tettek a fára. Ez a szokás a családban – a megváltozott életkörülmények ellenére – máig öröklődött. A **szaloncukrot** főzték, vagy a (kockacukron kívül) aprópogácsát csomagoltak be selyempapírba, s azt akasztották a fára. „*Nagy szögénység volt, örültünk akkor, ha vót ennívaló. Vót egy kis fenyő, vót rajta szaloncukor, de ilyen nagy ajándékozás nem vót*” – jellemezték a háború és háború utáni időszak karácsonyát. Az **üvegdísz** „*később, az oroszok után*” jelent meg.

Amint H. Kovács Mihály is említette, a gyerekeknek meglepetés volt a karácsonyfa, amit általában reggelre a Jézuska, vagy valamilyen megszemélyesített személy hozott. „*És egyszer, emlékszem, hogy a nővérem hozta be, angyalnak vót őtözve, és akkor csöngött, megakkor a karácsonyfa gyertyával kivilágítva, meg a csillagszóróval...Nagyon szép vót, megis maradt bennem.*” Gyakran előfordult, hogy szenteste állítottak fát. Ilyenkor a szülők különböző ürügyekkel küldték el a gyerekeket. Pl.: „*Úgy díszítették föl, hogy kimöntünk az istállóba mögítatni a lovakat, akkor anya földíszítette, osztakkor mire bementünk, akkor föl vót díszítve*”.

A fát általában a szublóton helyezték el. Több helyen körberakták agyagból és vattából készült karácsonyi báránnyakkal. Ide kerülhetett a lucabúza is.

A **karácsonyi ajándékozás** a karácsonyfa állításnál is újabb keletű szokás. Ajándékot régen a kántálók, betlehemezők, köszöntők kaptak, ők is inkább ételitalfélét, később pénzt. Már az említett makói adatokból is kitűnt, hogy itt sem volt régi keletű és nagymértékű az ajándékozás. Az idősebbek egyértelműen el is ítélik a jelenlegi gyakorlatot: „*olyan drága ajándék, ami most van, nem volt. Örültünk, ha kaptunk két szép piros almát.*”

Karácsony napja (december 25-26.)

Karácsony a család ünnepe volt régen is, és ma is az.

Mint általában a nagy ünnepeken, komolyabban nem dolgoztak, csak a legszükségesebb munkát végezték el. Főzni, sütni sem kellett, mert karácsony szombatján előkészítették az ünnepi menüt: gyöngyös- vagy tyúkhúslevest, töltött káposztát, süteményeket. Régen az édes tészták nem voltak divatban, hanem gyúrt bélest és kalácsot készítettek. Délelőtt a családok templomba mentek misére, délután felkeresték ismerőseiket, szomszédaikat.

Karácsony első napjának hiedelmei közül Makón is ismert volt, hogy „*férfinak vót szabad mögjelenni legelőször a családba, mer az hozott szerencsét*”.

Makón is a leggyakoribb keresztnevek közé tartozott az István és a János. Este a rokonságban lévő Istvánokat és Jánosokat köszöntötték fel. Régen pálinkával, borral,

egyszerűbb süteményekkel tartották a névnapot, nem ajándékokkal. Itt kell megjegyezni, hogy az ünnepeken elhangzott jókívánságok, köszöntők mást jelentettek régen az embereknek, mint ma. Kodály Zoltán írta, hogy a köszöntés szinte rituális jellegű társadalmi eseménynek számított. „A jókívánság civilizált embernek többnyire üres szó, a régi embernek szinte varázserejű érték lehetett, amit szívesen viszonzott tőle telhetően. Sohasem felejtettem el, egy dunántúli öreg parasztasszony milyen boldog örömmel újságolta, hogy negyvenéves fia, mily szép szavakkal köszöntötte. A sok ünnepi, névnapos köszöntő egy melegebb, barátságosabb, testvéribb, emberszeretőbb népélet emléke.”³⁴

Aprószentek napja (december 28.)

Kiemelkedő jeles nap a két karácsony között. Ez a nap a Heródes által lemészároltatott csecsemők emlékünnepe. Az aprószentek-napi korbácsolás, Makón **virgácsolás** az ország egész területén ismert. Makón fiatal legények, később gyerekek jártak virgácsolni, vagy másképpen fogalmazva aprószenteket köszönteni. *”Rásuttyogtak”* mindenkire, aki megkérdezte:

”Ódorics, dávodics, hányan vannak az aprószentek?”

Akit megvertek, így válaszolt:

„Száznegyvennégyezren vagy annál is többen”.

Másutt hozzátették:

„Múlasd egészséggel a szent ünnepeket!”

A gyerekek ajándékba pénzt vagy egyéb apróságot kaptak. A városban más szövegváltozatok is ismertek:

„Órodics, Dávidics..”

A szokás a tanyavilágban is általános volt. A vessző vagy órodics fonott fűzfa volt.

Bálint Sándor megállapítása szerint³⁵ a korbácsolás az újesztendei szerencsekívánásnak archaikus fajtája. A **zöldág** az élet ősi szimbóluma. Vele egyrészt a betegség szellemét akarják távozásra kényszeríteni, másrészt a nők termékenységét, a gyermekek növekedését elősegíteni.

Szilveszter (december 31.)

A szilveszter és az új év első napjának szokásai szoros összefüggésben állnak. E szokások és hiedelmek Makón is az emberi életre, az állatállomány és a termés bőségére vonatkoztak.

Régebbi szokások között nem emlegették adatközlőim az általánostól eltérő, más településen ismert, jellegzetes szilveszteri zajcsapást, hangoskodást.

Fiatalok szívesen töltötték a szilveszter estét baráti társaságban, amelyet leggyakrabban vendéglőkben vagy gazdakörökben rendezett bálban találtak meg. Mások – karácsonyhoz hasonlóan – családi körben töltötték az év utolsó estéjét.

³⁴

³⁵ Bálint S. 1973. 128.

Az esztendő utolsó napjának szokási között megtalálható a szerelmi jóslás már említett néhány formája. Karácsony mellett szilveszter volt az **ólmöntés** kedvelt időpontja. Az ólmöntés legegyszerűbb formája az volt, amikor a fiatalok a kályha tűzénél egy kanálban ólmot olvasztottak, majd egy nagy kulcs fején keresztül vízbe öntötték. A hirtelen lehülő ólom szeszélyes formában dermedt meg, amiből a lányok a leendő férj foglalkozására következtettek.

A szerelmi jóslás másik formája a következő volt. Szilveszter estéjén lefekvés előtt tükröt kellett a párna alá tenni. Ha pontosan éjfélkor fölbredt az, aki tette, s az első szemnyitással belenézett a tükörbe, akkor meglátta benne a jövőendőbelijét.³⁶

Emberéltre vonatkozott az a hiedelem, amely szerint szilveszter délután nem maradhatott a szárítókötélen senkinek a ruhája. Azt tartották, hogy akinek a ruhaneműje a kötélén marad, az rövidesen meg fog halni.³⁷

Újév (január 1.)

A január elsejei évkezdés hosszú történeti fejlődés eredménye. A honfoglaló magyarság évkezdeté a nomadizáló életmódnak megfelelő ősz vagy tavasz lehetett.

A télközépre eső, karácsonyi, újévi (a téli napfordulónak megfelelő) évkezdés a napév szerinti időszámítással együtt honosodott meg Európában, s a római birodalomból terjedt el.

Magyarországon a 16. századig karácsonykor kezdődött az év. Nyomokban feltehető volt a régi római január elsejei évkezdés is. Erre utal Galeotto Marzio történetíró feljegyzése, aki Mátyás király udvaráról szólva megfigyelte: a magyarok január 1-én *sztrénát*, azaz ajándékot osztogatnak.

A 16. század elején is – még a naptárreform előtt – január 1-én volt az újévi ajándékosztás. Amikor a hivatalos évkezdés napja is január elseje lett, az újévi szokások részben átkerültek erre a napra, részben a karácsonyi ünnepen maradtak.³⁸

Az újévi szokások abból a hitből nőttek ki, hogy a kezdő periódusban végzett cselekmények analógiás úton maguk után vonják e cselekmények későbbi megismétlődését. Ami az év első napján történik, az a néphit szerint később, az év során megismétlődik. Ezért az emberek újév napján nagyon sokféleképpen próbálták biztosítani maguknak a szerencsét, egészséget, bőséget az elkövetkezendő évre. Többségében az étkezéshez kapcsolódó hiedelmek maradtak meg legtovább. Makón is sok helyen szigorúan betartják, hogy szárnyasokat, tyúkot nem szabad ilyenkor vágni, mert az hátrakapar, ki-, illetve elkaparja a szerencsét. Disznót főztek, mert az kitúrja a szerencsét. Szemes terményt (lencsét, babot, kukoricát) azért kellett enni, hogy sok pénz legyen a háznál. Ugyanebből a célból fogyasztottak pattogatott kukoricát, tejberizst, köleskását. Szilveszterre, újévre rétest sütöttek a régi öregek, hogy hosszú életűek legyenek.

Az első újévi látogatóhoz – a karácsonyhoz hasonlóan – szintén hiedelmek kapcsolódtak. Azt tartották Makón is, hogy férfinak kell lenni az első látogatónak, mert

³⁶ MFM NA 222-71.

³⁷

³⁸ Tátrai Zs. 1990. 109, ill. Manga J. 1982. 406., Dömötör T. 1964. 160.

az szerencsét hoz a házhoz. Ha férfi jön a házhoz, tartották másutt, akkor fiúgyermek, születik, illetve a gazdaságra vonatkoztatva bikabornyú vagy csödörccsikó fog születni. Ha az első látogató újesztendő első napján nő, leánygyermek, illetve üszőborjú és kancacsikó lesz. Városunkban még néhány, másutt nem általánosan ismert hiedelem is megtalálható:

Lencsét azért is kell enni, „*hogy szépek lögyünk*”.

Ha újévkor poharat ejt el valaki, jó éve lesz.³⁹

Ha újévkor friss cipót szeg meg a lány, nem megy férjhez abban az évben.

Vízkereszt (január 6.)

Vízkereszt a napkeleti bölcsek látogatásának és Jézus megkeresztelkedésének napja. Katolikusoknál ezen a napon – más adatok szerint vízkereszt előtti este⁴⁰ – történt a templomban a **vízszentelés**. A szentelt víz sok mindenre alkalmas a néphit szerint. Makón „a hazavitt szenteltvízzel kereszt áldásban csapkodtak szét az udvaron, hogy az Isten őrizze meg minden bajtól otthonukat.”⁴¹ A szenteltvíztartóban mindig kellett lennie. Ittak is belőle, de gyógyító céljára már nem emlékeztek.

A vízszentelés után került sor a **házszentelésre**. „Házszentelésre a pap is kiment-bár Makón ennek nagy keletje nem volt. Szenteléskor az ajtószemöldökre a napkeleti bölcsek – Gáspár, Menyhért, Boldizsár – kezdőbetűit és az évszámot írták fel. Pl.: G+M+B-1980 vagy 19-G+M+B-80. Voltak, akik a kutat és az istállót is megszenteltették, hogy az Isten áldása legyen az állatokon.”⁴² Itt kell megemlíteni, hogy előfordult a városban: református család is „áthívta” a szomszédból a katolikus papot házuk megszentelésére, aki ezt meg is tette. A napkeleti bölcsek neve ez esetben nem került felírásra.

További kutatást igényel, hogy a betlehemezésnél említett „csillagjárás” a háromkirályok köszöntőjének maradványa-e?

A karácsonyi ünnepkört vízkereszt napja zárja, hagyományosan ekkor bontották le a karácsonyfát. Makón általános lehetett, sok helyen ma is élő szokás, hogy a lebontott karácsonyfát a tyúktól padlására teszik. *”Oda köllött tönni, hogy a baromfi ne pusztuljon....a mai napig is odatöszöm, osztakkor majd a másik karácsonykor, mikor van új, akkor azt eltüzeljük és ott lösz a másik. Tartom még, éppúgy, mint a diót meg a bablevest, meg a mindönt karácsony estéjin.”* Hasonló szokáscselekmény volt ismert Földeákon, valamint a makói kirajzású Maroslelén: ott a már lekopasztott karácsonyfát nem volt szabad eltüzelni, sem szemétdombra dobni, hanem a disznóólhoz vagy annak eresze alá kellett feldugni.⁴³

Érdeemes megjegyezni, hogy hasonló szokáscselekvéssel a Bakony és a Balatonfelvidék német és magyar ajkú falvaiban találkozni. „...sok helyen a karácsonyfát az ól tetejére dobták, hogy a rontástól megóvják vele az állatokat, amely hiedelem alapja az ünneptől megszentelődött örökzöld paraliturgikus szentelményként való kezelé-

³⁹ JAM A 197-

⁴⁰ Tóth F. 1982. 118.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ MFM NA 1142-95.

se.”⁴⁴ További párhuzamok keresése és az elterjedés vizsgálata túlmutat jelen tanulmány keretein.

*

Összegzésként Makó karácsonyi szokásairól elmondhatjuk, hogy beilleszthetők a délföldi szokásrendszerbe. A városi, polgári fejlődés következtében a legrégebbi szokáselemek elfelejtődtek, a szokások gyakorlását hamar elhagyták. A Luca-naphoz és a szentestéhez fűződő szokások maradtak meg legtovább. A két világháború között egy sajátos betlehemezés alakult ki. Városiasabbak lettek az ünnepi előkészületek, valamint maga az ünnep is. A karácsonyi ünnepkör összetett formáját régi visszaemlékezések és néhány hagyományörző, katolikus család segítségével tudtuk bemutatni.

Adattárból fölhasznált kéziratok

H. Kovács Mihály: Makói népbabonák. MFM NA 222-71

Népmesék Makóról és környékéről. JAM NA 185-95

Családi élet, karácsony. JAM NA 186-95

Nagyfalusi Ilona: Karácsonyi népszokások Csanádpalotán. MFM NA 1113-93

Rácz Sándor: A téli ünnepkör szokásai Makón és környékén. MFM NA 1142-95

Szabó István: Makói betlehemes játék és kántálás. MFM NA 1123-94

Szilágyi Sándorné: A makói parasztemberek időjárással kapcsolatos megfigyelései. MFM NA 694-77

---

⁴⁴ Lackovits E. 2000. 92.

IRODALOM

- BÁLINT Sándor**
1973 Karácsony, húsvét, pünkösd, Budapest
1977 Ünnepi kalendárium I-II. Budapest
1980 A szögedi nemzet III. MFMÉ 1978/79-2, Szeged, 214-236.
- BÖRCsök Attila**
1997 Karácsony. Makói História 1997/4. 8.
- DÖMÖTÖR Sándor**
1959 Adalékok népszokásaink ismeretéhez. Ethnographia LXX 345-358.
- DÖMÖTÖR Tekla**
1964 Naptári ünnepek–népi színjátszás. Budapest
- GYÖRGYI Erzsébet**
1980 Karácsonyi ajándék; Karácsonyfa. Magyar Néprajzi Lexikon (továbbiakban: MNL) 3. 61-64. Budapest
- JÁMBORNÉ BALOG Tünde**
1997 Ég szülte földet, föld szülte fát. Makói História 1997/4
Karácsony. Magyar Nagylexikon 10. 546-547. Bp. 2000.
- KISBÁN Eszter**
1982 Tollaspogácsa. MNL 5. 310, Budapest
- KISS Mária**
1980 Lucabúza. MNL 3. 471, Budapest
- LACKOVITS Emőke**
2000 Az esztendő jeles napjai, ünnepi szokásai a bakonyi és Balaton-felvidéki falvakban, Veszprém
- MANGA János**
1980 Karácsony. MNL 3. 59-61.
1982 Újév. MNL 5. 406.
- MARKOS Gyöngyi**
1987 „Luca napján ne egyen, hogy szép szeretője legyen”. Szerelmi jóslások Makón és környékén. Honismeret 6. 34-37.
1998 Makó Luca-napi szokásaiból. MMF 90. Tanulmányok. Tóth Ferenc köszöntése, Makó, 135-138.
- PÓCS Éva**
1980 Karácsonyi asztal. MNL 3. 64-65. Budapest
- SZABÓ Jenő**
1993 Betlehemes játékok Makón. (A Makói KÉSZ füzetek 9.) Makó
1997 Betlehem-járás, Makói História, 1987/4. 9.
- TÁTRAI Zsuzsanna**
1990 Jeles napok–ünnepi szokások. In.: Magyar néprajz VII. 210-228. Budapest
- TÓTH Ferenc**
1982 A makói ház. MMF 30. Makó, 115-119.
- ÚJVÁRY Zoltán**
1969 Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórbán, Debrecen
- VAJDA László**
1951 Rítus-tanulmányok II. Egy magyar agrárrítus elterjedéséhez. Ethnographia LXII. 64-72.

Traditional Christmas festivities in Makó

by GYÖRGYI MARKOS

Lying on the River Maros, Makó is a market town in the south-eastern part of the Great Hungarian Plain. Onion cultivation has made it world-famous. A style of living shaped by onion cultivation and selling helped to create a broad urban outlook among the people of the town. Here, the urban style of living accelerated the decline of some traditions more rapidly than those in more close-knit communities.

Our study describes Makó's Christmas traditions. An abundance of traditions, customs and superstitions related to Christmas, the most cherished holiday for Christians and the time of Advent preceding it, can be easily traced against the backdrop of an emerging urban middle-class group.

St Andrew's Day marked the beginning of Advent. This was also the day for guessing prospective future husbands. Young ladies tried to foretell the name, appearance and characteristics of their future husbands either by means of cooking plum-filled dumplings or through their dreams.

It was customs related to St Luca's Day and Christmas Eve that survived the longest in Makó. The ones linked with St Luca's Day mainly had to do with magic and a long list of taboos concerning poultry. For instance, at dawn hens had to be nudged with a hot poker so that they would lay more eggs than the neighbour's hens. They had to be fed inside wheel rims so that they would lay eggs in the same coops. Sewing was strictly forbidden on this day for fear of sewing up hens so they would be no longer able to lay eggs. Forecasts of death and love and for the weather were just as important. So were various superstitions relating to what is called Luca's chair. Activities commencing on St Luca's Day and lasting until Christmas were part of the preparation for Christmas. Most of these rites are no longer performed. What is left includes the traditions of sowing Luca wheat, the grains of which sprout by Christmas, baking savoury Luca scones and noting the weather of the 12 days following St Luca's Day.

Between the two world wars a special performance of the nativity play evolved. Carrying a large-sized crib, a large group went from door to door to herald the birth of Jesus Christ. The story that they related was of a profane rather than religious nature.

Preparations for the holiday became more urban, as did the holiday itself.

The description of the complex nature of Christmas festivities is based on memoirs and was assisted by a few Roman Catholic families who still observe old traditions. Dishes (like white bean soup and 'mákosguba' – chunks of croissants soaked in milk and sprinkled with poppy seeds and castor sugar) were often prepared and served during Lent. Staple foods also included garlic, honey and apples, to which magical – mainly healing – powers were attributed. Later fed to animals, wheat, hay, straw and sometimes onions in breadbaskets (later in boxes) were placed under tables.

Christmas presents were more modest and simple than they are today. So were Christmas tree decorations, which more often than not included honey cakes, small pretzels and Christmas sweets.

On 28th December, the Day of Minor Saints, birching was the order of the day in Makó too. New Year's Eve and New Year's Day saw a series of activities intended to bring wealth and prosperity to people in the new year.

Christmas festivities ended on 6th January, when water and houses were blessed and decorations were removed from Christmas trees. In Makó, it was customary to place them in the lofts of hen houses so as to ensure good health for the animals.

1. kép.
Előkészített karácsonyi asztal

2. kép. Termények a karácsonyi asztal alatt

3. kép. Fokhagyma mézbe mártása

4. kép. Sütemények (kalács, túróslapény, mákos és diós beigli) ebéd után